

MECMUA

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

GÜZ 2017 YIL: 2, SAYI: 4, s. 60-66

YÜKLEME TARİHİ: 08.09.2017 YAYIN TARİHİ: 31.12.2017

Ali YÖRÜR*

MESİHÎ DİVANI, DİVANLARIMIZDAN TARİHÇE NASIL İSTİFADE EDİLİR?*

Tarihe me'haz olacak eserlerin bir kısmını da âsâr-ı manzûme teşkil eder. Fakat şunu da şimdiden itiraf edelim ki bizim “Divan” dediğimiz şiir mecmuaları, divanını bu makalemize edindiğimiz Mesîhî'nin de:

Kimisi tercüme söyler kimisi darb-ı mesel

Kiyürme¹ şi'r ki sakın libâs-ı 'âriyeti

beytiyle itiraf eylediği gibi milletin hissiyatına tercüman olamadığından sair milletler kadar bunlardan istifade beklenemez. Bizden evvel Selçuklular İrani elde etmekle beraber, Abbasiler gibi, İranîlerin usul ve âdâtına mahkûm olmuşlar, hatta bunların bir şubesi olup Anadolu'da hükümet eden Selçukîler Abbasîlerden de daha ileri giderek Keyhusrev, Keykubat hatıratı uyandıracak surette isimler, ünvanlar takınmışlardı. Buna sebep İran medeniyetidir denemez, Çünkü Kadisiye'de hezimet-i külliyye dūçâr olan Sasanilerle beraber İran zeminde medeniyetten pek az eser kalabilmişti. Fakat İranîlerin zekâsı, milliyetperverliği kavmiyetlerinin muhafazasına, akvâm-ı gâlibe üzerinde icrâ-yı nüfûza bâis olmuştur denebilir. Sultan Mahmut Sebük Tegin (Sevük Tegin) türk oğlu türk bir sultan-ı muazzam olduğu halde İranın dehasına mağlup olarak Firdevsî-i Tûsî'ye Şehnâme'yi tanzim ettirmiş, bu eser-i muhalled ile İran hâtîrât-ı kadîmesini zevalden temin eylemiştir.

Rum-ı Selçukî devletinin inkirâzı, inkisâmı garpta Türk milletinin beka ve istiklal ve terakkîsini temin eyledi. Başta Karamanîler olmak üzere bütün Anadolu beylerbeylerinde Türkçe lisan-ı resmî oldu. Oldu ama yine bu emâretler Arap ve Aceme meftuniyetten, bunları taklitten vazgeçemediler. Şairimiz bunu da görmüş ki bize şu beyit ile şikâyet ediyor:

Mesîhî gökden insen sana yer yok

Yürü gel ya Arabdan ya Acemden!

Evet, şu iki memleketten dışarıda kısmet ardına düşenlerden yahut görülen râğbete mebnî oralarda tahsile gidip gelenlerden çok istifademiz olmuşsa da az ziyanımız

* Doktora öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Edebiyatı Bilim Dalı, ali.yorur@hotmail.com

** *Necip Asım*, Tarih-i Osmanî Mecmuası, İstanbul, 1 Kanunuevvel 1326, Cilt:1, Sayı:5'teyayınlanan çalışmanın Latin harflerine aktarılmış halidir.

¹ Bu kelime şimdi kiyürmek suretiyle telaffuz ve istimal olunan kadim kiyürmek masdarındandır.

da olmamıştır. Ezcümle dilimiz, edebiyatımız Arabî, bilhassa Farisî'den ve gizlice de Bizantitlerden zarar görmüştür. Bizim o cinaslı, istiareli, uzun ve müeselsel cümleli edebiyatımızın teessüsünde Rumcanın pek büyük tesiri olduğu zannolunur. Zaten o tarz beyan İstanbul fethinden çok sonra meydan almıştır. Fatih asrındaki Türk edebiyatının güzel nümuneleri garpta Sinan Paşa'nın *Tazarruaât*'i, şarkta Ali Şîr Nevâyî'nin *Ma'bûbu'l-Kulûb*'ı ve sonra Sultan Babür'ün *Babür-name*'sidir. Bunların üçü de mümkün merteye ufak ibarelerle, hemen hemen Sa'dî'nin *Gülistan*'ı yolunda yazılmıştır. Sonraları edebiyatımızın zincirlere vurulması belki de hâsıl olan merak üzerine, gizlice edilen tetebbular saikasıyla, Bizanten üslubuna uyanmasından ileri gelmiştir.

Her ne ise bu bahsi başka bir zamana terk ile mevzuumuza gelelim: Mesîhî, Pîştinelidir. Latîfî, Kınalı-zâde ve Âşık Çelebi bu zatın mükemmel bir şair olduğunu beyanda ittifak ediyorlar. Âşık Çelebi bir miktar suhtelik ettiğini haber veriyor. Divanında sırf Arabî ve Farisî parçalar bulunduğuna bakılırsa bu iki dilde de nazm-ı eşâra kadir olduğu, yani mükemmel bir tahsil gördüğü teslim edilir. Keşke şu Farisî'yi o kadar bilmese de bize destanlar, kayabaşılırla milletin o zamanki haline tercüman olsa idi!

Her ne ise Kınalı-zâde ile Âşık Çelebi hattatlıktaki maharetini tavsifte de ittifak ve itrâ ediyorlar. Şahkulu vakasında şehit olan Hadım Ali Paşa “zamanında müsned-i efâzıl ve mürebbi-i kavâbil” olduğundan Mesîhî'ye “divanına kâtip ve kendine musahip etmiştir. Divanından ve Merdümî Çelebi'nin babasından rivayet eden Âşık Çelebi'nin ifadesinden anlaşıldığına göre Mesîhî laubali ve hevayilikten vazgeçmez: “Hiç bir zamanda Paşa bir nesne yazdırmak için şol şehir oğlanını bulun! demezdi ki hazır buluna veya hizmet için muntazır ola, elbette kapıcılar ya Tahtakale'de ya Dırmağan'da kûşe-i gülistanda bulurlardı”. Tabi Paşa bu halinden dilgîr olur belki uslanır diye terakkîsini tehir eylerdi.

Bence Mesîhî'nin en parlak eseri Ali Paşa'nın şehadetine tanzim eylediği mersiyesidir. Bu eser bugün de belki bir asır sonra da lezzetle okunacak bir şeydir. Efendisin böylece ziya'-ı ebedîsinden mütahassıl derdini mersiyesinde pek tabii bir surette döktükten sonra:

Mesîhî etti ise terk-i dünyâ

Haşre dek var ola Yunus Paşa

gibi soğuk bir beyitle Yunus Paşa'ya intisaba yol arar, muvaffak olamaz. Sultan Bayezide de bir kaside sunar, katib-i sultan-ı divânî olmak diler, bir şey çıkmaz. Tac-zâde Cafer Çelebi'ye birkaç kaside takdim eder, intisaba uğraşır, bir hayrını göremez. Sultan Selim-i Evvele intisap kastıyla kaside takdimi Sultan Ahmet gailisine tesadüf eder, bir netice hâsıl olmaz. Nihayet birkaç bin akçe tımar ile Bosna'da sipahiliğe kanaat edip 918 senesi cemâzi'l-ülâsının on altıncı günü mağrib vakti irtihal eyler.

Latîfî'nin kavlince Mesîhî'nin divanından mâ-adâ yüz adet suver-i mekâfibi hâvî *Gülşen-i edeb* üslubunda *Gül-i sad-berg* ünvanlı mensur ve asrın münşilerince makbul bir eseri daha var imiş, biz göremedik, belki de hala kütüphanelerde bulunur.

Âşık Çelebi Mesîhî ile Zâtî'yi mukayese ederek bunun, ondan aşağı kalmayacağına ve herhalde iyi bir şair olduğuna hükmediyor. Bunda hakkı vardır.

Bu divanda başkalarında olduğu gibi mebânî, feth, vefat, veladet gibi tarihe hizmet edecek vesikalar yoktur; fakat herhalde istifade edilecek noktalar çoktur. İşte onları arz ediyoruz:

İsmi zikretmediği bir sadrazama yazdığı kasidedeki:

*Top ayinedir câmi '-i kadrinde şehâ çarh
Kandiller âna mihr ü meh ve encüm-i beyzâ*

beytinden camilerimizde o zaman top kandillerin ortasında şimdiki “Yeni Dünya” dediğimiz şekilde, çini topların mevcut olduğu anlaşılıyor².

Sultan Bayezid-i Sâni'ye yazdığı ıydiyesindeki:

*Çarhı tas içre şafak hınnasını hazırlamış
Vermek için geceden parmağına zîver hilâl*

beyti ile gazelindeki:

*Parmakları ucunu ki hınlamış nigâr
Înâba benzemiş ki asılır budak budak*

beytinden ele kına koymak, hele parmakları öylece boyamak o zamanlarda makbul olduğuna delalet eder³.

Sultan Bayezid'e olan kasidesindeki:

*Sanasın şâhın kılıcıdır asılmış arşta
Kûşe-i tâk-ı felekte görünür enver hilâl*

² Cem Sultan'ın defterdarı olan Şâhidî'nin:

*Çeşm-i Hızır desem câm-ı sikender lebine
Yaraşır âyineden top desem gabgabına*

beytinden, yukarıda Mesîhî'nin bir beytinden anladığımız gibi o zamanlarda top ayine kullandığına şüphe kalmıyor.

³ Gelibolu Sun'î'nin:

*Arus oldu bu gece şem'-i ra'nâ
Anıñün yakular pâyına huna
Duvâğ etmişler âna al vâlâ
Urunmuş başına bir tâs takyâ
Saçına sırma altun teller etmiş
İzârî üstüne hâl zer etmiş*

mesnevîsinden o zamanlarda da gelinlerin ellerine değil ayaklarına bile kına yakıldığı, yüzlerine al duvak konulduğu, başlarına tas biçiminde takya konulduğu, saçına teller takıldığı, yanağına da yapıştırma yapıştırıldığı anlaşılıyor.

Meğer sakal boyamak da Sultan Bayezit zamanında bizce marûf imiş. Kul cinsinden olduğu cihetle Çâkerî tahallus eden ümeradan bir şairin tercüme-i halinde Latîfî şunu yazıyor: “ Mesmû'dur ki mezkûr civanlığı zamanında sakalı nezle zahmetinden bî-vakt ağarmış; ol dahi gam rîşinden dil-rîş olup sakalına boya çalarmış. Sultan Bayezit bir gün sual eyler ki: Bu nuru niçin zulmetle tebdil edip rengini tağryîr edersin ve aksakalın yüzüne kara çalıp mücrimler gibi teşhir edersin? deyicek “devletlü padişahım! Bu çâker-i bî-iştibah yaşım bilirim; sakal yalan söyler. Gerçi sadık görünür ama kizb-i sarîh eyler. Bu sebepten ben dahi yüzüne kara çaldım ve teşhir ü tahkir edip intikamım aldım” cevabını vermiş ve padişahın afezinine müstehakk olmuş.

beytinden eğri kılıç kullanıldığı istidlal olunur.

Balıkların yaşını tayin için, şimdi Avrupa’da olduğu gibi kulaklarına küpe takmak Osmanlılarca da maruf olduğuna:

*Gûş-ı mâhîye takar sanki gümüştên halka
Nazil oldukça su üzere katarât-ı emtâr*

beyti şahittir:

*Gül-i arûsının önünde yürüyüp cûy-ı habâb
Başı üstünde leğence götürür câriye-vâr*

Tabii kibâr düğünlerinde gelinlerin önünde başına leğen almış cariye gittiği fehm olunur. Bu adet ta Sultan Murad-ı Evvel’in oğlu Yıldırım Bayezid’i tezvic ettiği zamanda icra olunan düğünde tarihlerin haber verdikleri vecihle Evranos Bey’in takdim eylediği cariye ve kölelerin ruşenden de anlaşılır. Şairimizin hikmet-i tabiiye ve heyetiyeye de vukufu var. Yağmurun deniz buharından olduğu:

*Keff-i dür-pâşına benzerdi ola fi’l-cümle
Ebre bağışladığını yine almasa bihâr*

Ayın güneşten aydınlandığını da:

*Müstâir-i nûrı olmayaydı mihr-i cûdunun
Şöyle hâli üzere kalırdı ebter hilâl
Yazmağa altunla şi’rin Mesîhî bendenin
Fakrı ucundan ödünç almış güneşten zer hilâl*

biliyor.

Mesîhî derviş keşküllerini, gemi demirlerini de hilale benzetmekle bunların da kim bilir ne vakitlerden biri tebdil-i şekl etmedikleri anlaşılıyor.

Defterdar Bedreddin Bey’e olan kasidesinde bizim maarife rağbetsizlik derdimizin müzmin olduğu gösteriliyor:

*Serverâ bu çarh-ı kej-revden figân kim gösterir
Câhile sadr-ı safâ ve kemâle saff-ı niâl*

Yine bu kasidesinde ise marifete teşvik için:

*Ya da’vî-i beşeriyetten el çek ey gâfil
Ya iktisâb-ı fezâyil edip kıl istikmâl*

diyor.

Meğer mezara servi dikmek de oldukça eski imiş⁴.

⁴ Vakıa Mesîhî’den evvel gelmiş, binaen aleyh makalemizin mevzuundan hariç kalması iktiza etmiş ise de medeniyet-i Osmaniye tarihine fevkalade ehemmiyeti hasebiyle tezkire-nüvîs Latîfî’nin Fatih Sultan Mehmet mâdihlerinden ve ressam Jantil Bellini’nin belki de arkadaşlarından olan *Saffî* hakkındaki şu güzârîşini buraya kayda lüzum görüyorum. *Latîfî* bunun için “Şair ü nakkaş ve ayyaş u kallaş kimesne idi. Sanat-ı nakhta manend-i Mâni ve Erjeng-i sâni idi. Her ne ki tasvir etse suret verir

*Kaddine ermeden ölice bitüre benim
Toprağım üzere hâlik-i perverdgâr serv
Ger ben ölice kabrimi seyr ede ol şimşâd-kad
Serv-i revânlar bitüre üstümdeki hâk-i lahad*

Nişancı Cafer Bey'e olan kasidesindeki şu beytinden de:

*Ne denlü gül gibi la'lin seyr tutarsa adû
Hevâyî topla anın başın yarar jâle*

Hevâyî topumuzun olduğu biliniyor.

*Çeker huzurla billurdan güzel tesbih
Diler ki ede fakîrâne cer jâle*

Talebe-i ulûmun o zamanlarda da cerre gitmekle temin-i maişet ettikleri anlaşılıyor.

Ali Paşa'nın şehadetine yazdığı mersiyede:

*Sakın ol gittiğine şâd olma
Sana da kalmaz efendi âlem*

beytinden “ bu dünya sana da kalmaz” darb-ı meselimizin kıdemini anlamakla beraber “efendi” kelimesine de ilk defa olarak rast geliyoruz⁵.

*Sâfi dil olmak istesen âyine-dâr var
Yüz tut hemîşe kabeye kible-nümâ gibi*

beyti bize o zamanlarda pusulanın kible-nümâ hizmetinde kullanıldığını gösterir. Meskûkâta müteallik şu tabiri de Mesîhî'den öğreniyoruz:

*Ey dil dürr ü Güher deyü bahr-ı gama dalma
Dünya bütün ger vereler buçuğa alma*

Meskûkât erbabınca malum olduğu üzere “buçuk” sözü olsa olsa yedi sekiz kırat veznindeki yarım mangırlık olacak.

Kum saati kullandığımızı da şu beyit delalet eder:

idi ve her ne serv ki tahrir eylese kuşlar kondurur idi” diyor. Şu kayıttan hala bakiyesini bazı eski evlerde gördüğümüz servili resimler o zamanın yadigarı olduğuna hükmedebiliriz.

⁵ İbn-i Batuta seyahatnamesinde Sultan Orhan zamanında İsfendiyarlardan Kastamonu'da hükümet eden Süleyman Paşa'nın biraderini Efendi diye yâd ediyorsa da ifadesinden ismi mi yoksa lakabı mı olduğu anlaşılmiyor. Osmanlılarda dahi Efendi ismine en evvel Sultan Murad-ı evvel zamanında tesadüf olunuyor. Ki o da ulemadan “Koca Efendi” diye maruf “Bedreddin Mahmut” ile Ramazan Efendi'dir. Hâlbuki bu talkib yegâne olup Mesîhî zamanına kadar Devlet-i Osmaniyedeki ulema “Mevlana” ve “Mevla” diye talkib olunup andan sonra Efendi denmeye başlanmıştır.

Mesîhî muasırlarından Bursalı Yeganoğlu müderrisi alî Çelebi'nin zamaneden şikâyeti mütezammin bir gazelindeki şu:

*Şehrin ıslahı neden olsun ki her müfsid ki var
Ya efendi muhızı ya muhetsib oğlandır*

beytinden “Efendi” tabirinin okuryazar takımına tahsisi anlaşılıyor.

Ayağın tozu çıkmaz gözlerimden

Ki saatten akar birbirine kum

Kursak veya müşemma' fener kullandığımızı şu iki güzel beyit delâlet ediyor:

Aşığın yağı eridikçe ruhun pür-nûr olur

Yohsa yürek yağımıdır ol çerâğın rugânı

Şem '-veş her gece gönlümün görenler yandığın

Der fener örtüsüne benzer bunun pirâheni

Fenerin müşemma' gömleğine de o zaman "fener örtüsü" derler imiş.

Sultan gül de karşı şimaliyle sanılır

Osman oğlu niteki yürür solağ ile

Beyti o zamanlarda bize Osmanoğlu denildiğini gösteriyor. Bir de Bayezid-i Veli ahdinin ahvalini görelim mi? Bakınız şair bunun oğlu Yavuz Sultan Selim hazretlerine sunduğu kasidede neler diyor:

Milket-i Rum içre olup leşker-i fitne revân

Gerd-i mihnetten açamazdı gözün halk-ı cihân

Soldurup bâğ-ı cihânı tünd-bâd-ı hâdisât

Berg-i asfer gibi titrerdi kamu pîr ü cüvân

Nâ-bedîd olmuş idi pirâye-i şer' ü sünen

Bir cüvân-baht isteyü gitmiş idi emn ü emân

Yerlere dökülmüş idi mühre-i silk-i nizâm

Bî-nefâz olmağa yaklaşmıştı ahkâm-ı nişân

Ehl-i fazla hiç rağbet kalmayıp almış idi

Cehl ile şehbâz-ı ma'mânun yerini mâkiyân

İns ü cinden kimse sezmezdi ki bezm-i haşre dek

Böyle nâ-sâz ola kânun-ı selâtîn-i cihân

Tutmuş iken bâğ-ı Rûmî zengî-yi zâğ-ı fiten

Kudretinden saldı Hak bir şâhbâzı nâgehân

Yakmış iken tâbiş-i nâr-ı havâdis âlemi

Geldi sâye salmağa zıll-i ilâh-ı müsteân

Burada ihmal edilen halin tafsilini de şu beyitler haber veriyor. Yollarda emniyet yokmuş, kervan teşkil edilmeden yola çıkılamazmış:

Ey Mesîhî varıamazam kabre ben yârânsız

Yol katı korkuluk ancak kim varır bî-kârbânı

Yeniçeri denilen askerimizin hali de o zaman berbat imiş:

*Gitmeyip çok yattığın berfin taaccüb etme kim
Tâk-ı âlîden düşüp a'zâsı olmuştur şikest
Göç ile her havleye yeniçeri gibi konup
Evleri önüne buzdan harbe dikti darb-ı dest*

Buyurun efendim, mesâkin bile taarruzdan masun olmuyor, devletin muntazam askeri havlelere zorla giriyor⁶. Divanlarımızdaki yüzler kızartacak gayri tabii muhabbetler, âyîn-i cemler Mesîhî divanında bol yer bulmuş. Zaten Mesîhî *Şehrengîz* denilen tarz-ı şiirin mucididir. Mahmurluk bozmak için bizim akşamcıların işkembeci dükkânlarına başvurmaları o zamanda da var imiş.

*Baktırdı rakîbe çeşm-i mestin
Belî mâyil olur ekşiye mahmûr*

Mesîhî divanı ilm-i lisan nokta-i nazarınca mühimdir. Kendisi Rumeli, yani Kıpçak şivesine mayildir. Lisaniyata müteallik tettebbuatımı buraya nakledemem. Yalnız Arapça, *sadâ* kelimesini Türkçe'nin *yankı* ve Fransızcanın *echo* su karşılığı olarak pek doğru kullanıyor. Bizim *aks-i sadâ* mız yanlıştır, o mefhumu yalnız *sadâ* edaye kâfidir.

Bir de biz *gitmesiyle gelmesiyle* yazıyor, *gitmesin gelmesin* okuyoruz. Mesîhî ise doğrusunu yazıyor.

*Bülbül-i uşşâka incindiği ol gül-bû bu kim
Nâle ile mâni' olurlar sabah uykusuna*

İşte her sayfası on üçer satırlı yüz on yapraktan ibaret olan Mesîhî divanından istihraç eylediğimiz fevâid-i târihiye bundan ibarettir.

⁶ Yavuz Sultan Selim devrinde der-i devlette yeniçeri kâtibi olan *Tâli'î* yeniçeri ile kendi arasındaki münasebeti padişaha şu kıta ile arz eylemiş:

*Keskin olduğu be yeniçerinin
Yağdırır hasma tîr-i bârânı
Harbeden berk-i lâmi'î biledir
Zârrdır gerçi nef'i de çoktur
Çok muzırr-vâr menâfi'î biledir
Güneşin yerde nef'i çok amma
Encümün de menâfi'î biledir
Bahtı kördür bu taifenin bu gün
Kande varırsa Tâli'î biledir*

İşte yeniçeri nizamının o zamandan nasıl bozulduğuna bu da delalet eder.

